

Alisa Orlova

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Filmowe wizerunki perfumiarza – między realiami zawodu a mityzacją

Niniejszy artykuł stanowi próbę namysłu nad ekranowymi kreacjami perfumiarzy, jako postaciami wpływającymi na symboliczny porządek filmowej rzeczywistości przedstawionej. Ma on posłużyć rozważeniu tezy, iż wizerunki te odwołują się do realiów związanych z wykonywanym przez protagonistów zawodem, ale zarazem w pewnej mierze poddane są swoistym procesom „mityzacji”¹. Założenie owo uwzględnia, iż owe zabiegi w odniesieniu do postaci filmowej, mogą poprzez uproszczenie, idealizację lub szczególne wyakcentowanie, wyolbrzymienie pewnych cech, wywoływać efekt jej tajemniczości, niezwykłości, zbliżenia do wyobrażeń mitycznych². Przypominając w tym kontekście teorię mitu Rolanda Barthesa warto zauważyć, że „mit organizuje świat bez sprzeczności, nadaje rzeczywistości prostotę esencji, czyni trudnym – a tak naprawdę zbędnym – wszelki ruch myśli, wszelkie wykroczenie poza bezpośrednią widzialność. Pod tym względem Barthesowski mit pozwala się ujmować jako podstawowe narzędzie budowania obrazu świata, w którym język spotyka się z kulturą. Konotacja jako znaczenie towarzyszące, implicytne, które w nieunikniony sposób towarzyszy znaczeniu definicyjnemu, jest przeciwieństwem zjawiskiem językowym, a jednocześnie kulturowym: stanowi językowo-kulturowy konstrukt”³. Natomiast, jak przekonuje Mircea Eliade: „Życie człowieka współczesnego roi się od mitów na wpół zapomnianych, od zdegradowanych hierofanii, od wytartych symboli. Nieustająca desakralizacja człowieka współczesnego wypaczyła treść jego życia duchowego nie niszcząc jednak wzorców jego wyobraźni; w strefach wymykających się kontroli trwa

¹ Zob. KANIEWSKA B., *O sposobach i funkcji mityzacji. Nowak – Myśliwski – Redliński*, „Pamiętnik Literacki” 1990, nr 3, s. 91–113; CASSIRER E., *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, tłum. A. Staniewska, Warszawa, Czytelnik, 1971, s. 138–143.

² Zob. KANIEWSKA B., *ibidem*.

³ KAJFOSZ J., *Mitologie Rolanda Barthes’a a antropologia kognitywna* [W:] A. Grzegorzczak, A. Kaczmarek, K. Machtyl, B. Żyłko (red.), *Imperium Rolanda Barthes’a*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, 2016, s. 95.

i żyje zdegradowana mitologia”⁴. Owe procesy sprzęgnięte są, jak przekonuje Janina Hajduk-Nijakowska, z kulturą popularną, która je zarówno inspiruje, jak i wykorzystuje⁵. Ujęcie takie pozwala więc rozważyć mechanizmy mityzacyjne, którym poddawane są wybrane filmowe postaci perfumiarzy, jako służące kształtowaniu narracji, mniej realistycznej, mówiącej o wyjątkowej osobie – obdarzonej nieomal nadludzkim zmysłem powonienia i niezwykłym, tajemniczym darem kreacji wonności.

Celem prezentowanych w niniejszym artykule analiz i interpretacji wybranych filmowych wizerunków perfumiarzy jest więc próba rozstrzygnięcia, czy zbliżają się one bardziej do realistycznych wizji zawodu, czy też poddane są w większym stopniu owym mityzacyjnym zabiegom, a zarazem też w jakiej mierze odwołują się one do zestawu cech przypisywanych tej profesji w wyniku prowadzonych w jej kontekście badań historycznych (akcentujących powiązania: z lecnictwem, z alchemią, z artyzmem). Porównawcze badania przybliżają do zrozumienia, w jaki sposób współczesne kino konstruuje wizerunki tzw. „nosów”, jako artystów, samotników bądź rzemieślników oraz jakie znaczenie nadaje ich zmysłowym kompetencjom. Podstawę metodologiczną dla prezentowanych rozważań stanowiły badania kulturoznawcze wraz elementami filmowej analizy tekstu, ze szczególnym uwzględnieniem specyfiki prezentacji samych bohaterów, a także powiązanej z nimi symboliki zapachów i zmysłów oraz sposobów obrazowania wonności, w ramach audiowizualnego medium⁶.

Warto też, w kontekście podejmowanej tu problematyki, dokonać historycznego przeglądu i przypomnieć, że zawód perfumiarza, nazywanego potocznie „nosem”, znany jest już od starożytności, gdyż określany ojcem botaniki Theophrastus, urodzony w 370 r. p.n.e., był jednym z pierwszych przedstawicieli tej profesji⁷. Ówczesnie „Umiejętności wyrabiania olejków i wonności przekazywane były z pokolenia na pokolenie. Każdy ród specjalizował się w wytwarzaniu innych wonności według własnego rodzinnego przepisu, który był pilnie strzeżony, gdyż uważany był za skarb”⁸. Mechanizmy produkcji wonnych olejków swój bujny rozwój zawdzięczały jednak przede wszystkim kulturze Bliskiego oraz Dalekiego Wschodu, gdzie wonne esencje wiązały się często z praktykami religijnymi, a zarazem wyznaczały status społeczny osoby, która ich używała⁹. Należy zaznaczyć, że wśród pionierów

⁴ ELIADE M., *Sacrum. Mit. Historia. Wybór esejsów*, tłum. A. Tatarkiewicz, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1993, s. 31.

⁵ Zob. HAJDUK-NIJAKOWSKA J., *Proces mityzacji współczesnych bohaterów*, „Colloquia Anthropologica et Communicativa”, 2011, t. 3 (*Mit, prawda, imaginacja*), s. 214.

⁶ Należy zaznaczyć, że kompletne analizy filmoznawcze trzech wybranych filmów wykraczają poza ramy tego artykułu.

⁷ Utrzymuje się, że w skład jego autorskiego pachnidła wchodziły takie składniki m.in., jak: spikenard, kasja, cynamon, balsam z Mekki, szafran, mirra, irys, styraks, koper, lotos. Zob. HOFFMANN B., *Perfumy. Uwarunkowania kulturowo-społeczne*, Kraków, Oficyna Wydawnicza Impuls, 2013, s. 88.

⁸ POINTER S., *The Artifice of Beauty A History and Practical Guide to Perfumes and Cosmetics*, Cheltenham, Sutton Publishing Ltd, 2005, s. 73.

⁹ Zob. HOFFMANN B., *Perfumy. Uwarunkowania...*, op. cit., s. 88.

zawodu perfumiarza była też kobieta o imieniu Tapputi-Belat-ekalli, która pochodziła z Mezopotamii¹⁰. W trakcie badań wykopaliskowych, przeprowadzanych na dziedzińcu świątyni Aszur w asyryjskim mieście Aszur, odnaleziono teksty klinowe z okresu średnioasyryjskiego, które to przypisują właśnie Tapputi oraz innej kobiecie, której imię w pełni się nie zachowało ([...]ninu) autorskie przepisy na pachnidła z wytworzonych pachnących olejków¹¹. Tapputi opracowała również innowacyjną metodę destylacji zimnym enfleurage i ekstrakcji zapachowej¹². Według badaczy była ona nie tylko pierwszym znanym perfumiarzem, ale również nadzorczynią królewskiego pałacu (potwierdza to znaczenie jej imienia) i tworzyła dla władcy zapachowe esencje, które służyły również jako lekarstwa¹³.

W czasach średniowiecza oraz wczesnej nowożytności perfumiarze byli przypisywani do tego samego cechu co aptekarze, natomiast ranga profesji zmienił się i doszło do jej usamodzielnienia, gdy do mody weszła tzw. pachnąca galanteria¹⁴. „W listopadzie 1190 roku w Paryżu we Francji stał się on odrębnym zawodem perfumiarzy-rękawiczników. Statut został zatwierdzony przez króla Filipa Augusta, a następnie ratyfikowali go: król Jan 20 grudnia w 1357 roku, Henryk III 27 lipca w 1582 roku oraz Ludwik XIV w marcu 1656 roku na podstawie listów patentowych zarejestrowanych w parlamencie 13 maja tego samego roku”¹⁵. Natomiast w wieku XVII zawód perfumiarza miał już określony status, według którego, aby móc wykonywać go należało mieć ukończone 21 lat oraz określone nabyte umiejętności¹⁶.

W następnych stuleciach twórcy zapachów często powiązani byli ściśle z praktykami alchemicznymi¹⁷. Najbujniejszy zaś okres rozwoju tego zawodu datowany jest na wiek XVIII i XIX, co miało związek zarówno z rewolucją przemysłową, jak też ze stopniową popularyzacją wonności wśród różnych klas społecznych, dzięki rozwojowi ich produkcji masowej¹⁸. Ówczesnie perfumiarz zaczął być też porównywany do twórcy/kompozytora, zaś wykreowane perfumy do symfonii zapachowej. To właśnie w XIX wieku angielski perfumiarz George W. Septimus Piesse wskazywał w swoim dziele

¹⁰ Zob. ZING T., *Forgotten Women: The scientists*, London, Cassell, 2018, s. 140–141.

¹¹ Zob. POSTGATE N., *Bronze Age Bureaucracy Writing and the practice of government in Assyria*, Cambridge, 2013, s. 58. (tłum. aut.). Ze względu na częściowo zachowane imię badacze nazwali kobietę Ninu.

¹² Zob. LEVEY M., *Early Arabic Pharmacology. An Introduction Based on Ancient and Medieval Sources*, Leiden 1973, s. 8–9.

¹³ Zob. ibidem.

¹⁴ Zob. HURTON A., *Erotyka perfum czyli tajemnice pięknych zapachów*, tłum. M. Struczyński, Kraków, Real Press, 1994, s. 31.

¹⁵ DIDEROT D., LE ROND D'ALEMBERT J. (red.), *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Paris 1751–1772, t. 11, s. 940–941 (hasło „Parfumeur”), [online], <https://artflsrv04.uchicago.edu/philologic4.7/encyclopedie0922/navigate/11/4586> [dostęp: 29.05.2025]. (tłum. aut.).

¹⁶ Zob. HOFFMANN B., *Perfumy. Uwarunkowania...*, op. cit., s. 89.

¹⁷ Zob. ibidem.

¹⁸ Zob. ibidem.

The Art of Perfumery na konotacje pomiędzy muzyką a sztuką tworzenia wonności¹⁹. Używana w owym zawodzie terminologia taka jak: nuty zapachowe, akordy czy też organy (określenie na stanowisko pracy nosa) tylko potwierdzają szczególną twórczą rolę perfumiarza²⁰.

Film jako element współczesnej kultury popularnej wpływa na kształtowanie gustów masowych odbiorców; mając związek z wieloma aspektami życia, nie tylko ilustruje on przemiany społeczne, ale również je determinuje. Obrazowanie filmowe ma moc oddziaływania na określone czynniki, związane z odbiorem i postrzeganiem rzeczywistości. Wspólnym elementem, łączącym zaś film i perfumy jest to, że potrafią one, opierając się na doznaniach zmysłowych, wzbudzać w człowieku emocje. Problematyka związana z samymi perfumami i ich tworzeniem jest też już od dłuższego czasu wykorzystywana przez twórców kina. Świat zapachów oraz procesów samego kreowania wonnych esencji nie jest jednak dobrze znany w potocznym odbiorze; sami twórcy zazwyczaj stoją w ich cieniu i większą sławę mają same pachnidła, niż ich kreatorzy. Warto więc rozważyć w jaki sposób w XXI kształtowane są ekranowe wizje owego zawodu; czy nawiązują one do wspomnianych, ujawniających się w badaniach historycznych cech tej profesji. W 2006 r. powstały dwa filmy, których bohaterami są tzw. nosy; były to – obraz polskiego reżysera Jana Jakuba Kolskiego *Jasminum*²¹ oraz *Pachnidło*²² w reżyserii Toma Tykwera, adaptacja powieści noszącej ten sam tytuł. Natomiast w kolejnej dekadzie w 2020 r. powstała francuska produkcja *Zapachy* w reżyserii Gregory Magne²³. Wszystkie te filmy łączy nie tylko ważny w ich fabułach wątek zapachowy, ale przede wszystkim kreacje głównych postaci będących wytwórcami perfum, dzięki czemu współcześni widzowie mają możliwość zapoznać się z tajnikami zawodu perfumiarza, a także z różnymi powiązanymi z nim kontekstami, które pozwalają dostrzec zarówno zalety, jak i wady wykonywania owej profesji.

Jasminum

Jasminum to film, którego świat przedstawiony został skonstruowany jako przepiękny zapachami, a zarazem osadzony w konwencji mitycznej opowieści o cudownym ich oddziaływaniu. Należy zaznaczyć, że w tej fabule, poza postacią Nataszy związaną wprost z procesami tworzenia perfum, wykorzystano w dialogach również specjalistyczne nazewnictwo, co uwiarygadnia wątki fabularne i pozwala głębiej oddziaływać na zmysły oraz świadomość widza, utrwalając terminy powszechnie słabo znane, a pomocne w nazywaniu zjawisk zapachowych. Akcja *Jasminum* rozgrywa się w miasteczku Jaśminowo, do którego wraz ze swoją córką przybywa Natasza – z zawo-

¹⁹ Zob. ibidem.

²⁰ Zob. ibidem.

²¹ *Jasminum*, reż. J. J. Kolski (2006).

²² *Pachnidło*, reż. T. Tykwer (2006).

²³ *Zapachy*, reż. G. Magne (2019).

du konserwator obrazów, lecz ze względu na pasję i zamiłowania – perfumiarka²⁴. Została ona w filmie przedstawiona jako osoba dociekliwa i interesująca się otaczającym światem. Natasza, przybywając do klasztoru, w którym żyją mnisi, próbuje poznać tajemnicę pachnących zakonników – braci o przydomkach Wiśnia, Czeremcha oraz Śliwa. Film ten prezentuje więc wiele wątków związanych ze światem perfum i zapachów, a zarazem łączy je ze sferą oddziaływania irracjonalnych sił i cudowności. Jego twórca próbował w ten sposób obrazować to, czym mogą być one dla ludzi i na czym polega ich moc.

Natasza początkowo podchodzi do kwestii wonności w praktyczny sposób, chcąc stworzyć taki zapach, który zadziała na uczucia przeciwnej płci i nie próbuje nadać swemu działaniu jakiegoś głębszego znaczenia. Świadczą o tym jej słowa wypowiedziane do mnicha, dotyczące wątplenia w prawdziwość historii pachnących braci: „Wierzę, nie wierzę, jakie to ma znaczenie? W świecie wszystko ma jakiś zapach”²⁵. Natomiast, gdy mnich zbliża nos do kobiety, ta mu odpowiada: „Jil Sandler nr 4, Bergamotka, tuberoza, heliotrop i sporo innych składników”²⁶, co podkreślić ma tezę, iż perfumy nie posiadają większego znaczenia, niż ich aspekt praktyczny i użytkowy. Rozkładając perfumy na pojedyncze nuty zapachowe bohaterka ta wykazuje swoją głęboką wiedzę na temat ich składników, ale nie nadaje im metafizycznego charakteru, który jest zaś tak ważny dla mnicha²⁷.

Szczególnym elementem w przypadku konstrukcji tego filmu jest specyficzne ujęcie czasowe świata przedstawionego. Pierwsza scena wprowadza widza w zdarzenia z 1617 r. i poprzez retrospekcję odsłania tajemnicę związaną z pachnącymi braćmi. Legenda z tym związana znajduje odzwierciedlenie w diegezie i jej dwóch poziomach, gdyż Jaśminowo ukazano jako współczesne miasteczko, ale zarazem czas braci żyjących w klasztorze zatrzymał się w dawno minionej epoce. Pomimo wątpliwości, które bohaterka odczuwa wobec opowieści mnicha, jako perfumiarka postanawia jednak stworzyć perfumy na bazie tajemniczych zapachów braci. Słyszając pogłoski o tym, jak silny wpływ na kobiety mają wonie wydzielane przez nich, postanawia więc wykreować wonny eliksir miłości. Pomaga jej w tym sąsiadka fryzjerka, która pragnie za wszelką cenę zdobyć miłość swojego życia i gotowa jest w pewnym sensie stać się królikiem doświadczalnym. Otrzymując od mnichów pachnące przedmioty, bohaterka poprzez destylację wyłania z nich zapachowe esencje. Natasza jest więc ukazywana, jako swego rodzaju alchemik, który poprzez metodę prób i błędów stara się stworzyć idealne perfumy, tajemniczo oddziałujące na płęć przeciwną. Podążając drogą poznania historii miłosnej Jaśminu i Czeremchy odkrywa ona niezwykłą nutę serca, która dodana jako ostatnia wywołuje oczekiwany efekt. Kreowanie perfum jest aktem twór-

²⁴ Jest ona perfumiarzem pasjonatką, nie ma zawodowych kwalifikacji do wykonywania tego zawodu, jednakże zainteresowanie dziedziną olfaktoryczną czyni z niej wyjątkową osobę – przede wszystkim poszukującą.

²⁵ Cyt. według ścieżki dźwiękowej.

²⁶ Zob. BURSZA M., *Jasminum*, „Film”, 2006, nr 5, s. 78.

²⁷ Zob. *ibidem*.

czym, dlatego też zostało ono w *Jasminum* powiązane ze światem sztuki; gdyż Natasza jest konserwatką obrazów, a jej umiejętności perfumiarские nadają jej działaniom w tej dziedzinie rangę sztuki.

Jasminum obrazuje więc przede wszystkim tezę, iż prawdziwie dobre dzieło zapachowe powstaje dzięki połączeniu elementów sztuki i duchowości, gdyż zanim Natasza wyruszyła w drogę poznania mistycznej tajemnicy zapachów, zamkniętej w klasztornych murach, jej perfumy miały charakter *stricte* użytkowy. Podkreśla to kwestia wypowiedziana przez nią, gdy łączy ona ze sobą różne komponenty: „wiśnia – woda kwiatowa dla pensjonarek, czereśnia – pachnidło dla wnętrza sklepowych”²⁸. Natomiast zapach czeremchy okazuje się w jej praktyce zawodowej tym wyjątkowym, tajemniczym, szczególnie mocno oddziałującym na ludzkie emocje, wywołującym pragnienie miłości i pożądania, co wpływa również na samą bohaterkę oraz jej postrzeganie rzeczywistości. Natasza jest jednak zarazem osobą, która nie w pełni wpisuje się w uwznioślony, uniezwykły obraz tzw. nosa jako tajemniczego, wyjątkowego twórcy perfum, gdyż nie postrzega ona rzeczywistości i nie funkcjonuje w świecie przedstawionym w *stricte* olfaktoryczny sposób. Jedną z cech tej bohaterki, która została uwydatniona w fabule, jest palenie przez nią papierosów. Zakłóca to obraz idealnego kreatora perfum, gdyż jednymi z naczelných zasad, którymi powinien kierować się perfumiarz, są nakazy powstrzymania się od palenia tytoniu i spożywania alkoholu, zaś Natasza łamie je oba²⁹. Należy też zaznaczyć, że pomimo tego, iż to właśnie ona występuje w fabule *Jasminum* jako tzw. nos, to jednakże ekranowe obrazowanie całej symboliki związanej z tworzeniem pachnidła oparto w tym filmie w znaczącej mierze na odwołaniach do cech postaci drugoplanowych, które ukazano, jako wkładające część własnej osobowości w proces kreowania zapachu idealnego³⁰. Filmowa wizja Jana Jakuba Kolskiego posłużyła więc przede wszystkim wysublimowaniu i umiastycznieniu kwestii samych zapachów, a zarazem też w pewnej mierze swoistemu uwzniośleniu całej sfery związanej z procesami kreacji wonności.

Pachnidło

Jednym z ciekawszych przykładów filmowej interpretacji artystycznego ujęcia kwestii powonienia, a szczególnie kondycji tzw. nosa jest film *Pachnidło* w reżyserii Toma Tykwera, którego premiera światowa odbyła się 7 września 2006 r. Głównym bohaterem tego thrillera jest Jean-Baptiste Grenouille, w którego postać wcielił się Ben Whishaw³¹. Film ten przepełniony jest bogatą symboliką, wpływającą na wykreowanie historii niezwykle sensualnej i silnie oddziałującej na zmysły widza. Pachnidło stanowi adaptację powieści Patricka Süskinda, o tym samym tytule. Akcja filmu

²⁸ Cyt. według ścieżki dźwiękowej.

²⁹ Zob. JOPKIEWICZ T., *Jasminum*, „Kino”, 2006, nr 04, s. 67.

³⁰ Zob. CICHMIŃSKI A., *Jasminum*, „ARTE”, 2006, nr 05, s. 78.

³¹ Zob. [online], <https://www.filmweb.pl/film/Pachnid%C5%82o%3A+Historia+mordercy-2006-118442>, [dostęp: 29.05.2025].

rozpoczyna się od sceny w więzieniu, w której na pierwszym planie pokazano jedynie nos głównego bohatera, wyłaniający się z ciemności; w ten sposób wyakcentowano powód zatrzymania i uwięzienia Jeana-Baptiste'a, ale również zasygnalizowano, jak interpretuje on i poznaje otoczenie. Po scenie, w której bohater ten zostaje skazany na śmierć, narrator wprowadza widza w retrospekcyjną opowieść o jego życiu, która rozpoczyna się w 1744 r., gdy przychodzi on na świat. Scena narodzin ukazana została w bardzo naturalistyczny, drastyczny sposób, który posłużył oddziaływaniu na wyobraźnię widzów tak, iż mogą oni niemal odczuć odór stęchłych, zepsutych ryb i brudu. To poprzez filmowe obrazy widz może konotować znaki związane z zapachami na zasadzie synestezji, na czym zależało reżyserowi³². Fabuła akcentuje zaś, że od narodzin główny bohater doświadczał zagrożenia życia, gdyż jego matka chciała zabić niemowlę, wyrzucając je do sterty ryb, lecz dzięki zbiegom okoliczności zostało ono uratowane przez przechodniów, natomiast kobietę skazano za próbę dzieciobójstwa. Następnie bohatera sprzedano w wieku trzynastu lat z sierocińca do zakładu właściciela firmy garbarskiej, w której średnia życia pracownika wynosiła zaledwie pięć lat. Świat przedstawiony tego etapu życia bohatera ponownie związany jest z turpistycznymi wizjami brudu, nędzy i przemocy. Przełomem okazuje się dramatyczne zdarzenie, gdy Jean-Baptiste, wędrując do miasta, w celu oddania zamówienia wygarbowanych skór, spotyka dziewczynę niosącą kosz żółtych śliwek i dzięki temu nagłe odkrywa on zupełnie inny, niż znany dotąd, świat zapachów. Zafascynowany też wonią skóry dziewczyny śledzi on ją, a następnie przypadkowo zabija dusząc, gdyż chce powstrzymać tę młodą kobietę przed krzykiem. Wydarzenie to jest przełomowe dla głównego bohatera, gdyż – wraz z odkryciem zupełnie innej rzeczywistości – rodzi się w nim również nowa pasja do zgłębiania tajników świata perfum, a zarazem zbrodnicza obsesja uchwycenia i zatrzymania zapachu kobiecej skóry.

Szczególnie ważnym w tym kontekście momentem fabuły jest zaś wątek, gdy Jean-Baptiste spotyka perfumiarza, który usiłuje odkryć tajemny skład stworzonych przez konkurenta perfum o mitycznej nazwie Psyche i Eros. Główny bohater wykazuje zaś talent i niemal nadludzkie umiejętności rozpoznawania zapachów, dzięki czemu perfumiarz staje się jego nauczycielem i mentorem, wprowadzającym go w świat tajemnic destylacji i tworzenia perfum³³. Zdolny uczeń zostaje wysłany do Grasse, które przedstawiono w słowach nauczyciela jako miejsce niezwykle, związane z nadprzyrodzonymi tajnikami perfum. Warto zaznaczyć, że podróż bohatera do tej miejscowości została również ukazana jako przeżycie mistyczne; wędruje on po górach niczym pielgrzym idący do świętego miejsca. W czasie owej wędrówki Jean-Baptiste poznaje również tajemnicę własnego ja i odkrywa, że pomimo posiadanego wielkiego daru powonienia, nie ma jako człowiek żadnego zapachu, co równoznaczne jest dla niego z nieistnieniem. Osamotnienie, ucieczka od świata i życie w jaskini dają mu jednak na nowo powód do stawienia czoła przeciwnościom, dzięki czemu przybywa on odmieniony do Grasse. Otoczony niezwykle atmosferą świata perfum

³² Zob. ŻURAWIECKI B., *Pachnidło*, „Film”, 2007, nr 01, s. 78.

³³ Zob. *ibidem*.

bohater ten decyduje się zabijać kobiety po to, by stworzyć z ich ciał ekstrakty, pozwalające kreować kolekcję esencji zapachowych. Ojciec jednej z zabitych dziewcząt odkrywa jednak prawdę, iż mordercą jest Jean-Baptiste i zostaje on skazany na śmierć, jednakże przed egzekucją perfumuje się on jeszcze pachnidłem, które udało mu się stworzyć przed aresztowaniem. Ludzie czujący zaś aromat owych wonności popadają w prawdziwą ekstazę i omamieni wonią wypuszczają złoczyńcę na wolność, dzięki czemu udaje się on w podróż do Paryża z fiolką swoich perfum, pragnąc popełnić tam samobójstwo.

Przewrotność historii ukazanej w *Pachnidle* polega na tym, że stworzenie zapachu idealnego, a więc spełnienie największego pragnienia, nie dało bohaterowi satysfakcji. Nie poczuł on miłości, którą chciał przekazać ludzkości poprzez zapach, zdolny wprawić tłum w ekstazę³⁴. Jean-Baptiste, by stworzyć swoje najwybitniejsze dzieło, staje się mordercą, zabijającym bezbronne ofiary i wykorzystującym je dla swoich potrzeb. Filmowy wizerunek tego bohatera jest nieoczywisty, gdyż z jednej strony ukazuje się go jako osobę oddającą się w pełni swojej pasji, dążącą do odkrycia tajemnych mocy perfum, a z drugiej zwyrodniałego zabójcę bez skrupułów. Fabuła sugeruje też odbiorcy dlacego bohater, odrzucony przez matkę w niemowlęctwie i doświadczający zła od innych, opętany był chęcią stworzenia idealnego pachnidła. Scena obrazująca jego przybycie w karecie na plac, na którym planowano wykonać na nim wyrok, ukazuje to bardzo przewrotnie – wychodzi on z niej elegancko ubrany, jak arystokrata, a zapach perfum, który od niego czują otaczający ludzie sprawia, że jawi się im niczym anioł. Scena ta podkreśla, jak bardzo Jean-Baptiste pragnął poczuć nie tylko miłość i akceptację, ale też uwielbienie i zachwyt ze strony innych; podnosi on w niej rękę do góry, jak bohater i zwycięzca, a okrzyki adorującego tłumu sprawiają mu wielką przyjemność. Gdy jednak opuszcza uperfumowaną chustę, sytuacja zmienia się i uwaga zebranych zwraca się ku samemu zapachowi, a nie jego twórcy. W wyniku euforii wywołanej zapachem zaczyna się prawdziwa orgia, w której jedyną samotną osobą jest właśnie Jean-Baptiste. Pomimo więc realizacji osobistego planu sprawienia, by ludzie go uwielbiali, dla tłumu ważniejsze okazują się jednak same perfumy, a nie ich kreator. Pachnidło prezentuje wiele cech, które służą wyakcentowaniu tzw. nosa jako osoby bardziej wrażliwej na percepcję otaczającego świata, występuje on też nie tylko jako swoisty interpretator, ale i manipulator w otaczającej go rzeczywistości. Pasja i skoncentrowanie na sferze zapachów czyni z tego bohatera zarazem bardzo wyalienowaną, niezwykle samotną postać.

Zapachy

Gregory Magne uczynił zawód perfumiarza głównym wątkiem w filmie o wymownym tytule *Zapachy*, którego premiera miała miejsce 1 lipca 2020 r. Głównymi bohaterami tej produkcji są – Anne Walberg, w którą wcieliła się Emmanuelle Devos oraz Guillaume Favre zagrany przez Gregory Montela. Anne jest z zawodu oraz powoła-

³⁴ Zob. CIAPARA E., *Pachnidło*, „Film”, 2007, nr 01, s. 92.

nia perfumiarką, odnoszącą w przeszłości wielkie sukcesy i pracującą dla uznanych domów mody (np. Dior). Jako kobieta, dla której zmysł powonienia jest jednym z najważniejszych elementów życia, nie może ona pogodzić się z tym, że traci ów zmysł. Bohaterkę ukazano jako stanowczą, władczą osobowość. Żyje ona według własnych zasad i trudno jej obcować ze społeczeństwem. Kontakt z ludźmi jest dla niej męczący ze względu na wiążące się z nim rozmaite zapachy, np. alkoholu, tytoniu, perfum lub detergentów. Anne spotyka jednak na swej drodze Guillaume'a, który pracuje w agencji samochodowej i zostaje jej szoferem³⁵. Trudność, którą bohaterce sprawia obcowanie z innymi, można dostrzec już na samym początku fabuły, gdyż kobieta nie tylko z dystansem podchodzi do szofera, ale również patrzy na niego z pewnego rodzaju wyższością. Wsiadając do samochodu, każe mężczyźnie położyć na siedzeniu oddzielnie szarą walizkę, na którą ma on uważać, gdyż zawiera esencje zapachowe. Wrażliwość bohaterki na świat zapachów ukazano także w jednej z pierwszych scen, gdy pyta szofera: „Pali pan lighty? Winstony, tytoń blond wirginia. Żadnych papierosów ani przed, ani w trakcie”³⁶. Uwypuklono więc w ten sposób nie tylko szczególną drażliwość bohaterki na świat zapachów, ale też jej niezwykłą pamięć w określaniu konkretnych nut zapachowych, które nie zawsze wiążą się wyłącznie z olejkami eterycznymi. Widz ma więc, dzięki owym wątkom, możliwość zgłębić mechanizmy oraz zapoznać się z dość szeroką wiedzą związaną z pracą tzw. nosa. Należy podkreślić, że w filmie tym pokazano wprost wiele elementów systemu współczesnej branży perfumierskiej, który dotąd nie był aż tak szczegółowo prezentowany na ekranie.

Wrażliwość zapachowa bohaterki przejawia się w fabule nieustannie, z jednej strony przeszkadzając jej otaczające ją zapachy, lecz z drugiej strony nie może ona też funkcjonować bez swojego wyczulonego powonienia. Podczas przybycia do hotelu prosi ona szofera o pomoc przy wymianie pościeli, gdyż składnik, który został wykorzystany podczas prania, bardzo jej przeszkadza w odpoczynku, ale zarazem nie chce ona zwrócić się o pomoc do pokojówki, ze względu na zapach używanych przez nią perfum. Bohaterka jest więc kreowana jako osoba wyobcowana, nadwrażliwa na otaczające ją zapachy. Przeszkadza jej to w kontaktowaniu się z ludźmi, ale w odniesieniu do jej aktywności zawodowej sprawia, że potrafi wykonywać swoje zadania doskonale jako wybitna profesjonalistka (gdy przybywa jako ekspert do jaskini, potrafi w niej wyczuć niuanse zapachów: „Minerały, ziemia, kamfora, mech, dąb, kłaczce kosaćca”³⁷). Motyw kreatorski swoistego artysty tej postaci zaznacza się zaś szczególnie, gdy zleca się bohaterce stworzenie zapachu, który ma odtwarzać ów z jaskini, po to, by w jej replice odwiedzający poczuli oryginalny zapach. Wskazuje to też na ogromną różnorodność zadań, które może wykonywać tzw. nos. Pod wpływem bohaterki Guillaume zaczyna również interesować się jej pracą i zainspirowany przez nią stara się zwracać uwagę na różnorodność zapachów, które go otaczają.

³⁵ Zob. [online], <https://www.imdb.com/title/tt11748354/>, [dostęp: 29.05.2025].

³⁶ Cyt. według ścieżki dźwiękowej.

³⁷ Cyt. według ścieżki dźwiękowej.

Jednym z ciekawszych elementów charakteryzujących główną bohaterkę są też relacje pomiędzy Anne a jej agentką, jako osobą nastawioną na zysk i niewuwzględniającą problemów tzw. nosa. Widz poznaje historię, która doprowadziła kobietę do wykonywania zadań niezwiązanych z samym tworzeniem perfum. Po sukcesie stworzonych przez nią perfum *Jadore* dla marki Dior wielka amerykańska marka zaprosiła ją do współpracy przy nowych perfumach, jednak presja i kontakty z prasą spowodowały ogromny stres, w wyniku czego bohaterka zaczęła tracić powonienie. Nie chcąc zaprzepaścić kontraktu, próbowała ona tworzyć perfumy z pamięci, jednakże ostatecznie stworzone w ten sposób perfumy okazały się niepowodzeniem i kobietę zwolniono. Wtedy też Anne wyruszyła w podróż, dzięki której powoli zaczęło wracać jej powonienie. Jednakże ze względu na negatywne plotki nikt nie chciał już jej zatrudniać do tworzenia perfum. Brak możliwości realizowania swojego powołania i wykonywania zawodu spowodował zaś w bohaterce ogromną frustrację, a w konsekwencji ponowną utratę zmysłu węchu. Nie umiejąc poradzić sobie z tym, przedawkowała ona leki nasenne, w wyniku czego trafiła do szpitala. W filmie *Zapachy* ukazano więc wiele aspektów pracy tzw. nosa, które zupełnie nie są znane laikom. Złożona kreacja bohaterki oraz jej liczne doświadczenia dały odbiorcom tego obrazu możliwość lepszego poznania specyfiki owego zawodu i różnego rodzaju problemów, które z nim się łączą³⁸.

Niniejszy artykuł posłużył nie tylko przybliżeniu uwarunkowań filmowej prezentacji zawodu perfumiarza, ale również zarysowaniu jego przemian historycznych. Filmy takie, jak *Jasminum*, *Pachnidło* oraz *Zapachy* to przykłady wszechstronnego obrazowania akcentującego wielowymiarowość niniejszej profesji. Dwa z nich (*Jasminum*, *Zapachy*) prezentują ją jako wykonywaną w epoce ponowoczesnej przez kobiety (co może stanowić interesujące nawiązanie nie tylko do kwestii równouprawnienia, ale też wyraz uznania dla roli kobiet pionierek, związanych z tym zawodem od jego początków), *Pachnidło* skoncentrowane jest natomiast na obrazowaniu owego zawodu, które zostało osadzone w epoce dawnej. Przede wszystkim jednak wszystkie trzy filmy lokują procesy kreowania wonności pomiędzy rzemiosłem, sztuką, nauką i alchemią. Reżyserzy operują w nich zarazem mechanizmami mityzującymi postaci perfumiarza/perfumiarki poprzez w pewnej mierze uniezwyklenie i hiperbolizację jej cech (zaznacza się to szczególnie w *Pachnidle*, którego bohater ucieleśnia przedstawiciela tej profesji o nieomal nadludzkich zdolnościach, ale w pewnym stopniu dostrzegalne jest to też w przypadku głównych bohaterek *Jasminum* i *Zapachów*), jak również uwypuklają główne realia wykonywania tego zawodu (jest to zauważalne przede wszystkim w *Zapachach*, ale ważne aspekty ukazują również *Jasminum* i *Pachnidło*). Kreator wonności ukazany został we wszystkich trzech filmach jako wyjątkowo wrażliwa jednostka, uwikłana w olfaktoryczne przeżycia osmologiczne, niekiedy też ze względu na to (jak w przypadku filmów *Pachnidło*, *Zapachy*) wyalienowana i samotna. Bohaterowie: Jean Baptiste, Anne, jak i Natasza są postaciami,

³⁸ Zob. RADZISZEWSKI S., *Aromat zbrodni* („Pachnidło” Toma Tykwera i „Jasminum” Jana Jakuba Kolskiego), *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego*, 2016, z. 6, s. 133.

których relacja z otoczeniem zdeterminowana jest przez powonienie (stanowiące trudny do zobrazowania element w filmie). Kino jako medium wizualne mierzy się więc w przypadku wspomnianych produkcji z próbą uchwycenia procesów kreowania niewidzialnych zapachów, wykorzystując symbolikę, metaforę, jak również rozmaitą estetykę obrazu i dźwięku (wpisaną też w konwencję gatunkową np. thrillera), by przybliżyć widzom samych twórców i mechanizmy powstawania pachnidła.

Postać perfumiarza została też, dzięki ujęciom zaproponowanym w powyższych filmach, wpisana w szerszy dyskurs kulturowy. Ekspozowano w nich szczególnie indywidualny geniusz w kontekście niewielkiej świadomości społecznej tajników owej pracy. Filmy te wykazują, iż zawód perfumiarza wymaga nie tylko technicznych umiejętności i wyobraźni, ale także zdolności synestezyjnych oraz interpretacyjnych, co stanowi pewne nawiązanie do kondycji artysty (*Zapachy, Jasminum*), jak i woli wnikania w mechanizmy tajemnych, niemal alchemicznych zabiegów (*Jasminum, Pachnidło*). Warto podkreślić też, że film *Zapachy* odróżnia od *Pachnidła* i *Jasminum* to, iż fabuła koncentruje się właśnie na samym zawodzie perfumiarza, a nie na poszukiwaniu komponentów do idealnego pachnidła (Anne jest jednak nie tylko rzemieślniczką, ale nade wszystko artystką w swoim fachu). W ujęciu porównawczym filmów wyłaniają się również pewne podobieństwa, np. doskonały zmysł powonienia Anne i Jeana-Baptiste'a, a także percepcja otaczającego świata poprzez zapachy. Różnicą jest zaś to, że w pewnym stopniu owo skoncentrowanie na nich Anne przeszkadza w codziennym życiu, czego nie zaakcentowano w przypadku głównego bohatera *Pachnidła*. Obie postacie są natomiast, jak już wspomniano, silnie wyalienowane w otoczeniu, zamykają się one w swoim świecie zapachów i nie jest dla nich łatwym zadaniem społeczne współzycie z innymi (w przypadku bohatera *Pachnidła* zostało to doprowadzone aż do skrajności w kontekście jego perwersyjnych i zabójczych skłonności). W porównaniu z pozostałymi dwiema kreacjami zawodu perfumiarza postać Nataszy z filmu *Jasminum* jest najmniej charakterystyczna (co może też wynikać z wpisania pozostałych bohaterów w konwencje odpowiednio thrillera oraz komedii), a zarazem to jej kreacja wydaje się najbliższa łączenia perfumiarstwa z lecznictwem (taki sens – uleczenia z braku miłości ma tworzenie przez nią perfum). Nie uwypuklono w tym filmie jednak bardzo specyficznych cech, które powinien posiadać tzw. nos, a przede wszystkim bohaterka obrazu J. J. Kolskiego nie jest szczególnie wrażliwa na otaczające ją zapachy. Jednakże zamięślenie do łączenia ze sobą wonnych olejków i poszukiwanie w ten sposób formuły tajemnych cudownie oddziałujących perfum miłości stanowi wspólny wątek zarówno *Jasminum*, jak i *Pachnidła*.

Bibliografia

BARTHES R., *Mitologie*, przeł. A. Dziadek, Warszawa, Wydawnictwo KR, 2000.

Burszta M., *Jasminum*, „Film”, 2006, nr 5, s. 78.

CASSIRER E., *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, tłum. A. Staniewska, Warszawa, Czytelnik, 1971.

CIAPARA E., *Pachnidło*, „Film”, 2007, nr 01, s. 92.

- CICHMIŃSKI A., *Jasminum*, „ARTE”, 2006, nr 05, s. 78.
- DIDEROT D., D'ALEMBERT, J. LE R. (red.), *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Paris 1751–1772, t. 11, s. 941 (hasło „Parfumeur”).
- ELIADE M., *Sacrum. Mit. Historia. Wybór esejów*, tłum. A. Tatarkiewicz, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1993.
- HAJDUK-NIJAKOWSKA J., *Proces mityzacji współczesnych bohaterów*, „Colloquia Anthropologica et Communicativa” 2011, t. 3 (Mit, prawda, imaginacja), s. 213–232.
- HOFFMANN B., *Perfumy. Uwarunkowania kulturowo-społeczne*, Kraków, Oficyna Wydawnicza Impuls, 2013.
- HURTON A., *Erotyka perfum czyli tajemnice pięknych zapachów*, tłum. M. Struczyński, Kraków, Real Press, 1994.
- JOPKIEWICZ T., *Jasminum*, „Kino”, 2006, nr 04, s. 67.
- KAJFOSZ J., *Mitologie Rolanda Barthes'a a antropologia kognitywna* [W:] A. Grzegorzczak, A. Kaczmarek, K. Machtyl, B. Żyłko (red.), *Imperium Rolanda Barthes'a*, Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 2016, s. 95–106.
- KANIEWSKA B., *O sposobach i funkcji mityzacji*. Nowak – Myśliwski – Redliński, „Pamiętnik Literacki”, 1990, nr 3, s. 91–113.
- LEVEY M., *Early Arabic Pharmacology. An Introduction Based on Ancient and Medieval Sources*, Belgium, Brill Archive, 1973.
- POINTER S., *The Artifice of Beauty A History and Practical Guide to Perfumes and Cosmetics*, Sutton Publishing Ltd., Cheltenham 2005.
- POSTGATE N., *Bronze Age Bureaucracy Writing and the practice of government in Assyria*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013.
- RADZISZEWSKI S., *Aromat zbrodni („Pachnidło” Toma Tykwer a „Jasminum” Jana Jakuba Kolskiego)*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego*, 2016, z. 6, s. 131–144.
- ZING T., *Forgotten Women: The scientists*, London, Cassell, 2018.
- ŻURAWIECKI B., *Pachnidło*, „Film”, 2007, nr 01, s. 78.

Źródła internetowe

- [online], <https://artflsrv04.uchicago.edu/philologic4.7/encyclopedia0922/navigate/11/4586>, [dostęp: 29.05.2025].
- [online], <https://www.filmweb.pl/film/Pachnidlo%C5%82o%3A+Historia+mordercy-2006-118442>, [dostęp: 29.05.2025].
- [online], <https://www.imdb.com/title/tt11748354/>, [dostęp: 29.05.2025].

Filmografia

- Jasminum*, reż. J. J. Kolski (2006).
- Pachnidło*, reż. T. Tykwer (2006).
- Zapachy*, reż. G. Magne (2019).

Movies Images of the Perfumer: Between Professional Realities and Mythization

Summary: The present article introduces the issue of the cinematic representation of the perfumer's profession, the so-called "nose" in three selected productions made in the 21st century: *Jasminum* (2006) by Jan Jakub Kolski, *Perfume: The Story of a Murderer* (2006) by Tom Tykwer, and *Les Parfums* (2020) by Grégory Magne. The aim of the analyses and interpretations presented herein was to consider how contemporary cinema portrays perfume creators – both through their specific mythization, as well as through references to the realities of their profession. The introduction to the issue is based on a synthetic overview of the history of the perfumer's profession, emphasizing elements inherent in it that have, over the ages, linked it with medicine, alchemy, and artistry. The analyses of the images of perfumers in the three selected films enabled the diagnosis of manifestations of mythization through the mystification of J. J. Kolski's narrative, the hyperbolization – rooted in the thriller convention – of the protagonist's traits in *Perfume*, as well as characteristic elements of the contemporary perfume market as conditioning factors of the profession in *Les Parfums*. The text emphasizes issues of alienation and unique sensory perception of the protagonists, as related to the relationship between the creator, their work, and their surroundings. The analyses also point to the growing importance of the perfumer's image in popular culture and the significant role of cinema as a medium that brings the secrets of this profession closer to the audience.

Keywords: perfumes, perfumer, contemporary cinema, popular culture

DOI: 10.34864/heteroglossia.issn.2084-1302.nr18.art15